

خانواده مطلوب و متعادل با تأکید بر اندیشه آیت الله جوادی آملی (دامت برکاته)

فریده فاطمی مهر^۱

چکیده

پژوهش حاضر در صدد بررسی خانواده مطلوب و متعادل با تأکید بر اندیشه آیت الله جوادی آملی است. خانواده متعادل و مطلوب در آموزه های اسلامی خانواده ای است که در آن روابط اظهار و گرم و صمیمی بین اعضای آن وجود دارد. اهمیت پرداختن به این موضوع، آن است که در صورت تحقق خانواده متعادل با ویژگی هایی چون آرامش و سکون، احترام و تکریم، محبت و دوستی، و مشورت و گفت و گو، و نهادینه شدن آن در اولین و مهم ترین نهاد اجتماعی، یعنی نهاد خانواده زمینه گسترش آن به سایر نهادهای اجتماعی را فراهم می سازد. نتیجه طبیعی چنین امری ایجاد جامعه متعادل و رو به توسعه است که می تواند دستاوردهای مهمی برای افراد و جامعه را رقم بزند. تحقیق پیش رو با روش کتابخانه ای و اسنادی در صدد تبیین خانواده متعادل و مطلوب است که با مراجعه به آثار و کتاب های استاد فرزانه، آیت الله جوادی آملی به دست آمده است.

واژگان کلیدی

خانواده، خانواده مطلوب و متعادل، اندیشه آیت الله جوادی آملی (دامت برکاته).

^۱ . سطح ۳ تربیت مدرس حضرت صدیقه کبری (س) و مدرس مدرسه علمیه حضرت آمنه (س)، قم. ۰۹۱۸۳۸۵۸۴۰۱

خانواده در صورتی اولین و مهم ترین کانون رشد و پیشرفت آدمی به شمار می آید که خانواده متعادل و مطلوب باشد. اساسی ترین ویژگی خانواده مطلوب و متعادل، وجود رابطه اظهار و گرم در بین اعضای آن می باشد. برای ایجاد رابطه گرم و صمیمی لازم است تا آرامش در خانواده حاکم گردد. همچنین احترام و تکریم بین زن و شوهر و بین والدین و فرزندان مشهود باشد. نیز فضای حاکم بر خانواده فضایی سرشار از محبت و دوستی باشد؛ محبتی که پایه های خانواده را مستحکم می کند. اصل مهم دیگری که می تواند خانواده را به سوی تعادل و مطلوبیت رهنمون گردد، توجه به مشورت اعضای خانواده در امور متفاوت برای تصمیم گیری عاقلانه با استفاده از تبادل آرا و دیدگاه های متفاوت است که همه افراد توانایی اظهار نظر را به صورت آزادانه دارا باشند. این امر موجب شکل گیری گفت و گو در اولین و مهم ترین نهاد اجتماعی، یعنی نهاد خانواده است که در صورت نهادینه شدن آن، فضای عمومی جامعه به سمت گفت و گو سوق داده خواهد شد و در نتیجه جامعه ای متعادل و مطلوب را شاهد خواهیم بود.

از آن جا که اسلام برای خانواده به عنوان اولین و مهم ترین نهاد، اهمیت ویژه ای قایل شده است، اهمیت و ضرورت پژوهش آشکار می شود. عنایت اسلام به ارزش و قداست خانواده به جهت آن است که ورود افراد به جامعه از خانواده شروع می شود. بنابراین خانواده ای که در آن روابط گرم و صمیمی بین اعضای آن حاکم باشد، موجب رشد و پویایی و تربیت صحیح و سازنده افراد خواهد شد و خانواده متعادل و مطلوب شکل خواهد گرفت. سوال اصلی در پژوهش حاضر، بررسی خانواده مطلوب و متعادل از دیدگاه آیت الله جوادی آملی است که با استفاده از روش اسنادی و کتابخانه ای به آن پرداخته شده است.

خانواده

در لغت، اسم مرکب از "خان" به معنای خانه (دهخدا، ج ۱، ص ۸۲۶۳) و "واده" اصل و بنا و ماده هر چیزی و به عبارتی اهل خانه می‌باشد (همان، ج ۱۴، ص ۲۰۳۷۷) و در اصطلاح، واحد اولیه خانواده که شامل والدین و فرزندان می‌شود. این فرزندان می‌توانند طبیعی یا فرزند خوانده باشند. برخی آن را با خانواده زن و شوهری مترادف می‌دانند، اما به نظر بسیاری از محققان، ادامه زن و شوهری می‌تواند بدون فرزند باشد، حال آن که خانواده هسته ای، مستلزم داشتن فرزند یا فرزندی است (ساروخانی، ۱۳۸۱: ۲۷۴). به هر حال در بین تمامی نهادها، سازمانها و تأسیسات اجتماعی، خانواده نقش و اهمیتی خاص و بسزا دارد (ساروخانی: ۱۳۷۰، ص ۱۱).

فرد، یا جامعه بنیان سعادتش مربوط به خانواده می‌گردد. در این باره چون به تعلیمات و دستورهای دین مقدس اسلام که راهنمای سعادت انسان است بنگریم می‌بینیم که تا چه اندازه به امر خانواده اهمیت داده شده است. تجربه تاریخ زندگی آدمیان نیز این مطلب را ثابت می‌کند (راشد، ۱۳۸۱، ۵۱۳). خانواده نهاد مقدسی است که از آن در قرآن کریم به میثاق غلیظ تعبیر شده است: «وَأَخَذْنَا مِنْكُمْ مِّيثَاقًا غَلِيظًا» (سوره نساء: ۲۱). این نهاد به گروهی خاص از خویشاوندان اطلاق می‌شود که در برآوردن نیازهای اساسی اعضا، مسئولیت اصلی را بر عهده دارد. به دیگر سخن، خانواده واحد کوچک اجتماعی است که با پیمان ازدواج زن و مرد آغاز می‌شود و با تولد فرزندان، توسعه و استحکام می‌یابد (جوادی آملی، ۱۳۹۷: ۲۴).

به طور کلی، خانواده در الگوی رایج و غالب آن، یعنی خانواده هسته ای عبارت از زن و شوهر و فرزندان تحت تکفل آنهاست که معمولاً با هم و تحت ریاست شوهر و پدر زندگی می‌کنند. ریاست شوهر و پدر خانواده، نوعی وحدت و هماهنگی در امور خانواده، بین اعضا و ارتباط آنها به جامعه کل فراهم می‌سازد و از چند نفر، یک گروه متشکل و متجانس برخورداران پیوند عاطفی شدید و روابط صمیمی و رویارویی چهره به چهره و متقابل و احساس مسئولیت مشترک و برخوردار از یک هویت جمعی متمایز به وجود می‌آورد (شرف الدین، ۱۳۷۸: ۸۵).

در اندیشه آیت الله جوادی آملی خانواده، بنیان مرصوصی است که جامعه را از پرتگاه و راه طلاح، تباه و تبار می‌رهاند و از انحراف و خطر تیرگی و تاریکی نجات می‌دهد و راه صلاح و فلاح و نجات را باز می‌گشاید (جوادی آملی، ج ۲، ۱۳۷۸: ۴۲۶).

خانواده مطلوب و متعادل

تصویر واقع بینانه از خانواده متعادل، نوعی بصیرت و اعتماد به نفس در انسان می آفریند. منظور از خانواده متعادل، خانواده ای است که بین اعضای آن روابط ابرازی و اظهاری وجود دارد و واجد ویژگی هایی است که خانواده مطلوب را شکل می دهد. با این اوصاف در صورتی که مشکلات و معضلاتی در خانواده متعادل به وجود آید اعضای خانواده تلاش می کنند تا شیوه منطقی اتخاذ کنند و برای مسایل، اهمیتی در خور آنها قائل شوند (تناسب بین کنش و واکنش) و در برابر موقعیتهای دشوار که ناگزیر از انتخاب باشند، تصمیم به موقع و مقتضی اتخاذ می کنند (شرفی، ۱۳۷۲: ۴۷-۴۶).

قدمت و سابقه نهاد خانواده

خانواده بر اساس تحقیقات مردم شناسی، ادوار مختلفی را پشت سر گذاشته و در قالب الگوهای بسیار متنوعی تجلی و تظاهر کرده است. عمده ترین تقسیم بندی ادواری خانواده، انقسام آن به دو نوع هسته ای و گسترده می باشد (شرف الدین، ۱۳۷۸: ۸۴).

در باره قدمت و سابقه نهاد خانواده در طول تاریخ آیت الله جوادی آملی اظهار می دارد که در پهنای تاریخ، همه جوامع انسانی به نوعی به خانواده عنایت داشته و آداب و رسوم اجتماعی خویش را به حسب فرهنگ یا مصلحت های خویش در چگونگی پیوند خانواده و توسعه یا تضییق آن اعمال نظر می کردند. در برخی جوامع، ساخت خانواده تک همسری، در بعضی از فرهنگ های دیگر چند همسری، خانواده هسته ای، خانواده گسترده و... مرسوم است (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۴۹).

بر اساس دیدگاه آیت الله جوادی آملی سنت خانواده، مانند دیگر سنن جوامع بشری، همواره دستخوش تحول و تغییر بوده و اندک اندک تکامل یافته است. از آن جا که این تکامل در جوامع ابتدایی، نظام مشخصی نداشته، به دست آوردن تحول منظم آن از تاریخ زندگی بشری که اطمینان آور باشد، دشوار است! آنچه در اینجا «سیر تاریخی و تطور آن» یاد می شود، درباره جوامعی است که نتوانستند یا نخواستند از رهنمود انبیا بهره گیرند؛ اما جامعه ای که از رهبری پیامبران الهی بهره می برد، در این باره از نابسامانی در امان است، زیرا نظام خانواده رعایت حقوق متقابل و متعادل افراد خانواده از لحاظ مالی و غیر مالی، کاملاً مورد عنایت شریعت الهی است (جوادی آملی ج ۱۷، ۱۳۸۸: ۵۸۵).

آیت الله جوادی آملی در مورد پیشینه خانواده در ادوار تاریخ در کتاب تسنیم چنین آورده است. در روم، رئیس خانواده «رب البیت» معبود زن، فرزند و بردگان خود بود و تنها او می‌توانست مالک باشد و تا زنده بود، کسی از افراد خانواده حق مالکیت نداشت (جوادی آملی، ۱۳۹۷: ۲۶). در یونان نیز قوانین بسیار به قوانین روم شباهت داشت. محرومیت کودکان و افراد تحت تکفل و ولایت دیگران در هند، مصر و چین نیز تقریباً مانند سنت روم و یونان بوده است. در ایران (فارس ها) ازدواج با محارم، چند همسری و فرزند خواندگی جایز بود (جوادی آملی، ج ۱۷، ۱۳۸۸: ۵۸۵).

آیت الله جوادی آملی در باره سابقه نهاد خانواده در میان اعراب قائل است که انواع خاصی از ازدواج و رابطه زناشویی در اعراب جاهلی، مانند نکاح شغار، نکاح بدل، نکاح استبضاع، نکاح مضامده، نکاح مخادنه، ازدواج با زن پدر، نکاح همزمان دو خواهر و... وجود داشته است. نیز عرب دوران جاهلی از هیچ عمل خشونت آمیزی خودداری نمی‌کرد. گاهی قساوت آنان به اندازه ای می‌رسید که فرزندان خود را نیز می‌کشتند! هرگاه برای یکی از ایشان خبری می‌آوردند که دختر دار شده ای، صورتش سیاه و به شدت خشمگین می‌گردید. به جهت این بشارت بد از قوم و قبیله خود متواری می‌شد و نمی‌دانست آیا او را با قبول ننگ نگه دارد، یا در خاک پنهانش کند: «و چون به یکی از آنان مژده دختر دهند، سیه روی شود و خشمگین گردد. از شرم این مژده، از مردم پنهان می‌شود. آیا با خواری نگاهش دارد یا در خاک نهانش کند؟ آگاه باشید که بد داوری می‌کنند» (نحل: ۵۸-۵۹). این رخداد های تلخ که در دوره های گذشته پدید می‌آمدند، همگی در جهت هدم خانواده، اضرار به زن و مرد سالاری مشنوم بوده است (جوادی آملی، ج ۱۱، ۳۴۳: ۱۳۸۶). وی تصریح می‌کند با ظهور اسلام، نسبت حقیقی فرزند به پدر و مادر واقعیت یافت و زن و مرد بی هیچ تفاوتی دو رکن سازنده نسب شمرده شدند. اسلام پدر و مادر را دو عنصر اصلی تأسیس نسب و خانواده بیان کرد (جوادی آملی، ج ۱۸، ۱۳۸۹: ۲۶۹).

ارکان خانواده

بنا بر اندیشه آیت الله جوادی آملی در نظام خانواده، هر رکنی جایگاه خاص و متفاوت از دیگری دارد؛ به این معنا که هر کدام از این سه گزینه جایگاه مرد، زن و فرزند، ویژگی های خاص خود را دارد که با ویژگی های دو گزینه دیگر تفاوت دارد. شناخت منزلت هر یک از ارکان خانواده می‌تواند ما را در شناخت آن عضو و برقراری بهتر ارتباط با آن رکن خانواده، در نتیجه سلامت نظام خانواده و تحقق اهداف آن یاری رساند (جوادی آملی، ۱۳۹۷: ۵۰).

آیت الله جوادی آملی ارکان خانواده را چنین توضیح می‌دهد.

مستدل و بدون تعصب با هم تبادل نظر کنند، گفت و گو در عرصه های گسترده در جامعه شکل خواهد گرفت و بسیاری از کشمکش ها و جنجال های بیهوده در جامعه رنگ خواهد باخت و جامعه گفت و گو محور و مترقی شکل خواهد گرفت.

نتیجه

خانواده اولین پایه و خشت بنای جامعه است. در صورتی که خانواده مطلوب و متعادل شکل بگیرد، می توان به جامعه ای سالم و متعالی، امیدوار بود. مهم ترین راه رسیدن به خانواده متعال و مطلوب وجود روابط گرم و صمیمی در بین اعضای خانواده است. خانواده مطلوب که سرشار از روابط گرم و اظهاری و به دور از روابط سرد و ابزاری است از دو روش افراطی و تفریطی در برخورد همسران با یکدیگر و در اداره کودک، یعنی آزاد گذاردن و محدود کردن او پرهیز می کند. با بررسی ویژگی های خانواده متعادل و مطلوب در اندیشه آیت الله جوادی آملی درمی یابیم که مؤلفه های اساسی و مهمی چون آرامش و سکون، احترام و تکریم، محبت و دوستی، و مشورت و گفت و گو خانواده ای مطلوب و متعادل که منطبق بر آموزه های اسلامی است را پایه گذاری می کند و زمینه پیشرفت و توسعه جامعه را فراهم می سازد.

منابع و مأخذ

* قرآن

* نهج البلاغه،

۱. ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی، (۱۳۸۵ق)، دعائم الإسلام، ج ۲ محقق: فیضی، آصف، قم: مؤسسه آل البيت (ع).

۲. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، (۱۳۶۳ق)، تحف العقول؛ محقق / مصحح: غفاری، علی اکبر، قم: جامعه مدرسین.

۳. اداره کل تغذیه و بهداشت مدارس، (۱۳۷۲)، بهداشت برای خانواده، تهران: انتشارات انجمن و اولیا.

۴. اعزازی، شهلا، (۱۳۸۰)، جامعه شناسی خانواده، تهران: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان.

۵. آمدی، عبد الواحد تمیمی (۱۳۶۶) غرر الحکم و درر الکلم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.

۶. بابویه، علی بن محمد، (۱۴۱۳)، من لایضره الفقیه، ج ۳، قم: انتشارات جامعه مدرسین.

۷. بروجردی، آقا حسین، (۱۳۸۶ش)، جامع احادیث الشیعة، ج ۲۲، مصحح: جمعی از محققان، تهران: انتشارات فرهنگ سبز.

۸. بستان، حسین، (۱۳۹۰)، جامعه شناسی خانواده، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۹. بهشتی، احمد، (۱۳۷۷)، خانواده در قرآن، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.

۱۰. پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، فرهنگ قرآن، (مجموعه ۲۲جلدی) ج ۱۴، قم: بوستان کتاب.

۱۱. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۹۷)، خانواده متعادل و حقوق آن، قم: اسرا.

۱۲. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۷۷)، زن در آینه جلال و جمال، قم: اسرا.

۱۳. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۷۸)، مراحل اخلاق در قرآن، قم: اسرا.

۱۴. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۶) تسنیم، ج ۱۱، قم: اسرا.

۱۵. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۸) تسنیم، ج ۱۷، قم: اسرا.
۱۶. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۸)، جامعه در قرآن، قم: اسرا.
۱۷. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۹)، تسنیم، ج ۱۸، قم: اسرا.
۱۸. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۹)، تفسیر انسان به انسان، قم: اسرا.
۱۹. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۹)، جامعه در قرآن، قم: اسرا.
۲۰. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۹۳)، مفاتیح الحیاه، قم: اسرا.
۲۱. جهانگرد، یدالله، (۱۳۷۲)، نحوه رفتار والدین با فرزندان، تهران: انجمن و اولیا.
۲۲. چلبی، مسعود، (۱۳۷۵)، جامعه شناسی نظم اجتماعی، تهران: نشر نی.
۲۳. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۳۴)، لغت نامه، ج ۱ و ۱۴، تهران: مؤسسه لغت نامه دهخدا.
۲۴. راشد، حسینعلی، (۱۳۸۱)، آخرین سخنرانیهای راشد، تهران: انتشارات اطلاعات.
۲۵. رشید پور، مجید، (۱۳۷۲)، آشنایی با تعلیم و تربیت اسلامی، تهران: انجمن اولیا و مربیان.
۲۶. سادات، محمد علی، (۱۳۷۲)، رفتار با فرزندان، تهران: اولیا و مربیان.
۲۷. ساروخانی، باقر، (۱۳۷۰)، جامعه شناسی خانواده، تهران: سروش.
۲۸. شرف الدین، سید حسین، (۱۳۷۸)، تحلیلی اجتماعی از صله رحم، قم: بوستان کتاب.
۲۹. شرفی، محمد رضا، (۱۳۷۲)، خانواده متعادل، تهران: انجمن و اولیا.
۳۰. طباطبایی، محمد حسین، (۱۳۷۹)، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۶، ۲، قم: جامعه مدرسین قم. دفتر انتشارات اسلامی.
۳۱. طبرسی، فضل بن الحسن، (۱۴۰۸)، مجمع البیان، ج ۹، بیروت دار المعرفه.
۳۲. علینی، محمد، (۱۳۹۱)، سرمایه اجتماعی در آوزه های اسلامی، قم: بوستان کتاب.
۳۳. علینی، محمد، (۱۳۹۳)، «بررسی کارکردهای خانواده در شکل گیری سبک زندگی اسلامی»، فصلنامه علمی پژوهشی اسلام و مطالعات اجتماعی، سال اول، شماره چهارم، قم.

۳۴. علینی، محمد، (۱۳۹۴)، «تحلیل فضای مفهومی سازه سرمایه اجتماعی در کلام امام علی (ع)»، فصلنامه علمی پژوهشی اسلام و مطالعات اجتماعی، سال دوم، شماره چهار، قم.
۳۵. فتال نیشابوری، محمد بن احمد، (۱۳۷۵ ش)، روضة الواعظین و بصيرة المتعظین، قم: انتشارات رضی.
۳۶. فرهادیان، رضا، (۱۳۷۸)، مبانی تعلیم و تربیت در قرآن و احادیث، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۳۷. کراجکی، محمد، (۱۴۱۰ق)، کنز الفوائد، ج ۱، محقق نعمه، عبدالله، قم: دار الذخائر.
۳۸. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۷۵)، اصول کافی، ج ۵، تهران: انتشارات اسوه.
۳۹. مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۴ ق)، بحار الأنوار ج: ۱۰۰، ۹۹، ۴۳ بیروت: مؤسسه الوفا.
۴۰. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، (۱۳۷۴)، پیام قرآن، ج ۱۰، قم: مدرسه امام علی بن ابیطالب (ع).
۴۱. نوابی نژاد، شکوه، (۱۳۷۲)، سه گفتار درباره راهنمایی و تربیت فرزندان، تهران: انجمن اولیا و مربیان.
۴۲. هاشمی رفسنجانی، اکبر، (۱۳۸۷)، برگزیده فرهنگ قرآن، ج ۱ و ۴، قم: بوستان کتاب.